

7. Романенко А. П. Советская словесная культура: отечественная история её изучения / А. П. Романенко // Вопросы языкознания. – 2002. – №6. – С. 116 - 120.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago, 1980. – P. 2 – 10.

УДК 398.223

ФОЛЬКЛОРНИЙ НАРАТИВ ПРО КРАСНИЙ САД: ПРИЧИНИ ЗНИЩЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО СЕЛА У КВІТНІ 1943 РОКУ

Марія Качмар,

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник
відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України*

Проаналізовано українські народні оповідання та перекази про причини знищення села Красний Сад Горохівського району Волинської області у квітні 1943 року. Наголошено на вирішальній ролі етнічних та соціальних чинників (національної приналежності, участі місцевого населення у визвольній боротьбі, соціальній нерівності українців та сусідів-поляків) у ході проведення каральної операції.

Ключові слова: *Красний Сад, фольклорний наратив, міжнаціональний конфлікт, мотив.*

Ukrainian folk tales and legends about the reasons for the destruction of the village Krasnyj Sad, Gorokhiv district, Volyn region in April 1943 were analyzed. Emphasis was placed on the crucial role of ethnic and social factors (nationality, participation of the local population in the liberation struggle, social inequality of Ukrainians and Polish neighbors) during the punitive operation.

Keywords: *Krasnyj Sad, folklore narrative, interethnic conflict, motive.*

Друга світова війна поставила перед українцями багато питань. Ідеться не лише про самозбереження нації, яка в роки воєнного лихоліття зазнала великих людських втрат. Опинившись у центрі боротьби двох тоталітарних систем, німецько-фашистської та радянсько-більшовицької, українці вели свою, національно-визвольну війну за створення незалежної державності [10, с. 92]. Важливе місце у процесі цієї боротьби посідають події періоду Другої світової війни на західноукраїнських землях (Галичина, Волинь, Холмщина), які до 1939 року входили до складу Другої Речі Посполитої та були теренами спільного проживання українців і поляків. «Наявність спільного небезпечного ворога, який завдавав нещадних ударів обом народам, не стала достатньою платформою для бодай започаткування українсько-польського порозуміння на Західній Україні» [5, с. 56]. Навпаки – до того «жевріюча» українсько-польська війна перетворилася на цілком реальний «гарячий» конфлікт, в якому гинули в тому числі безвинні люди [10, с. 92]. Кульмінаційним моментом цього протистояння стали події на Волині у 1943 році, які увійшли в історію під назвою «Волинська трагедія». Дослідженню цієї драстичної для обох народів теми присвячено численні праці як польських (В. та Є. Семашки, В. Філяр, Гж. Мазур, Р. Тожецький, Гж. Мотика, Р. Дрозд, М. Сивіцький та ін.), так і українських істориків (В. В'ятрович, В. Серійчук, І. Ільюшин, А. Зашкільняк, Я. Федорчук, Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, С. Макарчук та ін.). Польська історіографія переважно розглядає події на Волині як геноцид поляків, етнічну чистку, яку здійснили українські націоналісти проти польської меншини. Українські дослідники намагаються опонувати польським колегам, закликаючи розглядати цю трагедію у контексті всієї історії польсько-українських взаємин, особливо подій ХХ століття. Зокре-

ма, одними із важливих елементів ескалації конфлікту були створення навесні 1943 року польських баз самооборони, які часто проводили провокативні дії проти українців, та заміна поліції на польську «гранатову» і залучення її до антиукраїнських пацифікаційних заходів [5, с. 110]. У квітні 1943 року тільки під час однієї акції на території Луцького району німці з поляками спалили п'ять сіл: Костюхнівку, Вовчицьк, Яблоньку, Довжицю і Загорівку. У квітні того ж року було повністю знищено колонію Красний Сад у Горохівському районі [7, с. 253]. За словами І. Пущука, «це був ще один Малин – на відміну від однойменних чеської колонії та українського села, невідомий широкій громадськості результат спорідненості та мілітарної співдії гітлерівців з польськими шовіністами на волинській землі» [16, с. 467]. Як слушно зазначає Я. Ісаєвич, «крім родичів і сусідів жертв, донедавна майже нікому не було відомо, що й на Волині в 1943–1944 рр. відбувалися жорстокі розправи озброєних поляків з українським мирним населенням» [8, с. 10].

Усна історія, яка планомірно, прискорено і вагомо поповнює архівні джерела автентичною пам'яттю [16, с. 28], та фольклорні наративи (оповідання очевидців, такі, що виникли на основі почутого, народні перекази), які відображають, за О. Бріциною, історію свідомості народу, світорозуміння, оцінок та прагнень, а також негативного ставлення до тих чи інших явищ [4, с. 135–136], є цінним матеріалом для комплексного вивчення Волинської трагедії. У Польщі спогадам про події на Волині приділено особливу увагу. У 2000 році Владислав та Єва Семашки видали двотомник документів та свідчень «Геноцид, здійснений українськими націоналістами над польським населенням Волині 1939–1945». Масовими накладом виходять праці, які обстоюють польську позицію. Серед українських збирачів та дослідників зразків усної історії про Волинь можемо назвати імена Я. Царука [20], І. Пущука [16], М. Рудя [27], Я. Борщика [2]. Фольклорні наративи про Красний Сад (спогади свідків) як усноісторичний матеріал використали у своїх краєзнавчих розвідках П. Боярчук [3] та А. Криштальський [11]. Актуальність пропонованого дослідження визначається потребою зібрати та систематизувати відомі на сьогодні фольклорні зразки про знищення села Красний Сад, зокрема і записи початку ХХІ століття, популяризувати їх, науково опрацювати прозові твори у контексті збереження історичної правди, її трансформації у правду художню відповідно до законів усної словесності. Висновки дозволять наблизитися до встановлення історичної справедливості щодо подій у Красному Саді та заперечити загальнопоширену серед поляків думку про відплатний характер антиукраїнських акцій.

Красний Сад – поселення, яке виникло наприкінці ХІХ століття. У 1895 році селяни із Дубенського повіту тодішньої Волинської губернії купили землі у князя Беляєва біля Михлина, частково викорчували ліси під поля, «побудували гарне й багате село Красний Сад [17, с. 202–203]. П. Боярчук зазначає, що «біля кожного обійстя виростили хороші садки, то й нарекли колонію Красним Садам» [3, ч. 1]. За розповідями тодішніх мешканців сусідніх Михлина та Шклині, село було багате, «багатирське» [17, с. 200; 3, ч. 1], на спорудження церкви у Михлині в 1912 році красносадівці пожертвували більше грошей, ніж михлинці [3, ч. 1].

Доволі детальна історична довідка про Красний Сад представлена у електронному варіанті на офіційному веб-сайті Українського інституту національної пам'яті. Вважаємо за доцільне тезово подати її у тексті нашої розвідки. Поразка Української революції 1917–1921 років та підписання Варшавського договору у 1920 році вплинули на життя краю. П'ять повітів Волині ввійшли до складу Польщі. Влада Другої Речі Посполитої прагнула закріпитися на цій території – вступив у дію закон польського сейму «Про надання землі солдатам Війська Польського» від 17 грудня 1920 року. Так поблизу Красного Саду з'явилися польські колонії Маруся і Анджеювка. Із середини 1930-х років у Красному Саді діяв осередок організації ОУН. У 1940-х роках у селі було 26 дворів, де про-

живало 116 українців. 19 квітня 1943 року близько 10 години ранку німці та поляки-шутцмани оточили село і провели каральну операцію. Було знищено 104 людини. Серед закатованих були діти: 20 шкільного віку, 8 дошкільнят і одне дев'ятимісячне немовля. На сьогодні на єдиній вулиці Красносадівській живе 8 людей (zareєстровано 7) [1].

Фольклорна традиція, як важлива складова духовного життя нації та «передача каналами усної комунікації культурно й соціально значимих повідомлень» [15] миттєво відреагувала на події в Красному Саді у формі наративів (усних оповідань). Саме усні оповідання, за С. Мишаничем, є початковою формою узагальнення життєвого досвіду індивідуумом та соціальною групою, до якої ця особистість належить, першою реакцією на сьогочасні ситуації [13, с. 81]. Згодом відбувається перехід або трансформація оповідань у народні перекази. Розглядаючи відомий на сьогодні масив фольклорних записів про події у Красному Саді, можемо виділити такі групи: за жанрами: народні оповідання (більшість матеріалу) та історичні перекази (одиночні фіксації); за епічним ракурсом та дистанцією: оповідання-спогади або меморати (від безпосередніх свідків) та фабулати (виникли на основі почутого, більшість зразків); за тематикою та центральними мотивами: життя українців і поляків на Волині до Другої світової війни; передчуття трагедії; причини; хід каральної операції (фізичне знищення українців, грабунок, спалення села); вшанування пам'яті.

Українці Красного Саду стали одними із перших невинних жертв польсько-українського протистояння чи, за В. В'ятровичем, Другої польсько-української війни. На відміну від польських істориків, українські дослідники цього питання однотайні в одному: розуміння цих подій неможливе без з'ясування історичного контексту складання українсько-польських стосунків у ХІХ і ХХ ст., а також і в більш давні часи [10, с. 90], «у контексті всієї історії українсько-польських взаємин» [8, с. 4].

Вплив умов спільного проживання у довоєнний період на події 1943 року відображено також у фольклорі. Співжиття місцевих українців та осадників-поляків потрактовано у народних оповіданнях як від очевидців, так і їхніх нащадків доволі неоднозначно. Так, М. Луцик, ретранслюючи спогади батька, оповідає, що у польській школі в селі Маруся навчалися українці, поляки, чехи із села Загаїв – «і він говорив таку фразу, що ніякого конфлікту міжнаціонального ні між поляками, ні між українцями взагалі не було» [9]. В той же час М. Рудь згадує, що поляки із села Маруся не любили мешканців Красного Саду, знайшли зручний момент, щоб їм помститися – «обстрікуванням та доносами на працюючих і багатих красносадців домоглися від німців знищення давно не-нависних сусідів» [17, с. 200]. Подібний висновок зробив П. Боярчук на основі архівних матеріалів та спогадів свідків про те, що існували постійні конфлікти між марусинськими «бідняками», колишніми вояками Юзефа Пілсудського, та красносадівськими «куркулями» [3, ч. 1]. У цих свідченнях цікава ілюстрація накладання на етнічні відмінності соціальних чинників у семантичній опозиції «бідний/багатий». Роботящим, хазяйновитим, заможним українським селянам, які вміють працювати на землі з діда-прадіда, протиставлено бідних поляків, колишніх вояків, які опинилися на чужій за походженням території. Чинник заздрості, який зіграв для ворожнечі значну роль [11, с. 10], та соціальні аспекти, подані в наративі, відображають певних чином причини каральної операції у Красному Саді, яку спровокували поляки – мешканці сусіднього хутора. Загалом аналізуючи ситуацію на Волині на початку 1940-х років, І. Ільюшин зазначає, що «на території Горохівського району злочинний погром німцями українських сіл був наслідком, як казали, саме польської провокації» [7, с. 253].

Не применшуючи значення соціальних мотивів щодо причин трагедії, варто зазначити, що народні наративи, зафіксовані від свідків та оповідачів, що чули про події від інших, загострюють свою увагу власне на етнічному чинни-

кові конфлікту. Народна традиція транслює його двома шляхами. Перший – Красний Сад знищили як потужний осередок українського національного підпілля: «...на Красному Саді були люди, які були в цих ОУН-УПА, націоналісти. Ну ніби ті, які хотіли, щоб ну Україна була самостійна. Не під Польщею, не під Московією, не під ким іншим» [9]. За інформацією істориків, насправді ОУН мала великий вплив на молодь села – було створено молодіжні організації «Юнаки», «За вільну Україну», хлопці проходили військову підготовку, дівчата вивчали санітарну справу. У Красному Саді народився відомий командир сенкевичівської групи УПА В'ячеслав Новосад (псевдо Сашко, Петрусь), батько і брати якого загинули під час польсько-німецької каральної операції [6]. Як бачимо, народний твір, позбавлений детальної інформації про конкретні історичні події чи історичних осіб, акумулює у собі етичні й естетичні погляди всього колективу, узагальнює його суспільний досвід [14, с. 6], зокрема основну ціль визвольного руху – створення незалежної від усіх України. Ця свідомісна константа, яка втілює ідеали та прагнення українського народу, панорамно представлена в оповіданні тодішньої жительки Красного Саду Надії Новосад. Саме в ньому поглиблено чинник етнічної приналежності як основної причини нападу на українське село: «...А вина їхня одна – українці. Потім казали, – була в селі організація бандерівців, то через те і німці з поляками на нього пішли, і совети дивилися на нього злим оком. Та не все село в тій організації було, не всі, як і я, про неї знали, але всі хотіли, щоби була Україна. За Україну, вважай, і згинули як тее дитятко в дев'ять місяців, так і той найстаріший, хто був там» [3, ч. 2]. Народна оцінка подій національно-визвольних змагань, аксіологічні виміри та світогляд носіїв традиції представлено у тексті двома базовими мотивами: всі хотіли, щоби була Україна, та за Україну всі загинули. Україна – найвища цінність, її воля та незалежність здобуваються ціною великої кількості невинних жертв. Простежуємо відображення у народному наративі високої самосвідомості і духовної зрілості української нації, які характерні загалом для всього повстанського епосу [12, с. 256].

Прагнення мати свою державу на своїх етнічних землях українці вважали природним і справедливим бажанням. Тому поряд із Україною в народних оповіданнях про причини знищення Красного Саду важливе місце посідає цінність життя кожного українця. Галина Козік згадує: «Часом думаю, чому так сталося? Чому саме на Красний Сад прийшли польські карателі в німецькій формі? Чим завинили мирні українці перед цими бандитами? Думаю, а відповіді знайти й досі не можу. Бо так вчинити могли тільки нелюди!» [11, с. 11–12]. Народний твір відображає прагнення людської свідомості встановити причинно-наслідкові зв'язки подій, отримати конкретизовані пояснення вчинків, які, зважаючи на індивідуальні сприйняття оповідачів, за О. Бріциною, інколи далеко від історичних узагальнень [4, с. 141]. Питання «Чим завинили мирні українці?..» не знаходить відповіді. Епітет «мирні українці» має потужне смислове навантаження – вказує на невинність українців, заперечуючи гіпотезу польських істориків про відплатний характер антиукраїнських акцій. Таку ж думку висловлює дослідник Волинської трагедії Я. Федорчук, наголошуючи: «І знову-таки в околицях не було до цієї звірячої польської розправи жодного вбивства поляка» [19, с. 8].

Народні оповідання та перекази про каральну операцію у Красному Саді окремими мотивами акцентують свою увагу на передчутті трагедії. Колишня жителька знищеного села Галина Козік (у заміжжі Вітюк) пригадує: «Якесь відчуття небезпеки все ж тоді відчувалося... Старші люди казали, що їм сни бачилися погані. А поляки, які жили на колонії Маруся, не раз говорили, що ми будемо красити яйця на Пасху своєю кров'ю... Майже так і сталося. Тільки не на Пасху, а раніше» [11, с. 10]. Мотив віщого (поганого) сну міфологічного походження і пов'язаний із зникненням межі між світами, теперішнім і минулим,

теперішній і майбутнім. Звідси сприйняття сну як передбачення, знамення, пророцтва, звідси віра у віщий смисл снів [18]. Відбувається його проектування на реальність на основі тотожності чи подібності: сниться поганий сон – щось погане трапиться в житті. Прикметно, що такою здатністю бачити віщі сні, наділено старших людей, які мають досвід, мудрість, знання, володіють певними незвичайними здібностями. Яскрава, без сумніву, метафора «красити яйця на Пасху своєю кров'ю». У ній закладена негативна конотація. Пролита кров символізує жертвоприношення невинних українців, вчинене у найбільше християнське свято. Простежується смислова антитеза: воскресіння – смерть, радість – сум, яйце як символ початку, народження – червоний колір крові як символ кінця, агресії, війни.

Певне передбачення трагедії акумульовано в оповіданні Н. Ковальчук (Павлової): за тиждень до знищення Красного Саду німець і два поляки із хутора Марусі схопили двоюрідного брата і дядька оповідачки, погнавши на Анджеювку, «звідки ніхто з українців не вертався», по дорозі їх убили. «Люди з нашого села чули, як дядько їх просив за сина: «Хлопці, та ви ж разом до школи ходили». Хлопці ті поляки були. З Марусі» [16, с. 531–532]. Крізь призму індивідуального досвіду у наративі трансформовано кілька важливих історичних моментів та їхню народну оцінку: створення навесні 1943 року баз польської самооборони, залучення так званих цивільних поляків до конфлікту, безкарні та безпідставні вбивства українців, які поляки розпочали на згаданих територіях першими і яким часто сприяли німці. Народне бачення початку і загострення конфлікту відображено у словах дядька: «Хлопці, та ви ж разом до школи ходили». Українська свідомість не знаходить конкретизованих логічних пояснень такої поведінки та агресії сусідів, яка вилається згодом у повне знищення Красного Саду.

Література

1. 75 років трагедії Красного Саду. Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/75-rokiv-tragedii-krasnogo-sadu>
2. Борщик Я. Українські джерела до історії українсько-польських відносин на Волині під час Другої світової війни: типологія, інтерпретація, верифікація. Дис. ... канд. іст. наук / Інститут історії України НАН України. К., 2016. 239 с.
3. Боярчук П. Трагедія зветься «Красний Сад» Ч. 1. Слово Просвіти. 2010. № 40. 6 жовтня. Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2010/10/06/trahediia-zvet-sia-krasnyy-sad/>; Ч. 2. Слово Просвіти. 2010. Ч. 41. 10 жовтня. Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2010/10/14/trahediia-zvet-sia-krasnyy-sad-2/>
4. Бріцина О. ХХ сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). У пошуках власного голосу. Усна історія як теорія, метод та джерело. Збірник наукових статей. Харків: ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. С. 135–144.
5. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с.
6. Дмитрук В. 70-та річниця смерті закатованих НКВДістами вояків УПА: Новосада В'ячеслава псевдо «Петрусь» та Мельничука Антона псевдо «Ростик». Режим доступу: <http://ptaha.info/posts/essays/2414/>
7. Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння у Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 399 с.
8. Ісаєвич Я. Д. Хроніки трагічного протистояння. Замість передмови. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр.: українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. Львів, 2003. С. 3–26.
9. Записали М. Качмар та О. Чікало 15.08.2018 р. в с. Михлині Горохівського р-ну Волинської обл. від Луцка Михайла Павловича, 1973 р.н., с. Михлин Горохівського р-ну Волинської обл.
10. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939–1944 роках: міжнаціональний конфлікт чи неоголошена війна. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвцев. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 5. С. 89–95.
11. Криштальський А. Кривда за правду. Польсько-німецький терор 1943–1944 років на Горохівщині. Луцьк: ВМА «Терен», 2013. 40 с.

12. Луньо Є. Повстанська епічна традиція і сучасний процес державотворення. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 22. С. 254–259.
13. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Питання поетики. Київ: Наукова думка, 1986. 327 с.
14. Мишанич С. Усні хроніки народного життя. Народні оповідання (упоряд., вст. ст. і прим. С. В. Мишанича). Київ: Вид-во худ. літ-ри «Дніпро», 1986. С. 5–16.
15. Неклюдов С. Ю. Культурная память в устной традиции: историческая глубина и психология передачи. Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov78.htm>.
16. Пушук І. А. Волиняни про «Волинь-43»: Українська пам'ять про польську експансію на Український північний захід у 1938–1944 рр.: усноісторичний аспект. Волинська область, Рівненська область. Південна Волинь (Кременеччина), Берестійщина, Підляшшя, Холмщина / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Рівненська обласна рада; Рівненський обласний краєзнавчий музей. Луцьк, 2017. 1064 с.
17. Рудь М. Волинь у вогні. Спростування звинувачень польських шовіністів саме українців у трагічних подіях на Волині влітку 1943 р. і брехні панів Семашків про ці події. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2013. Вип. 6. С. 199–212.
18. Толстой Н. И. Народные толкования снов и их мифологическая основа. Режим доступа: <https://www.slavtradition.com/stati/iskaniya/1697-narodnye-tolkovaniya-snov-i-ikh-mifologicheskaya-osnova>.
19. Федорчук Я. П. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років: Волинська область. Підсумки. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. 195 с.
20. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр.: українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. Львів: Інститут джерелознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. 189

УДК 811.161.2

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ МОВОЗНАВЦІВ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Ірина Козелко,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті наводяться відомості про репресованих вчених-мовознавців. Згадується й про інші прошарки населення в умовах тоталітарного режиму.

Ключові слова: *тоталітарний режим, початок ХХ ст., репресії, мовознавці.*

The article provides information about repressed linguists. The other segments of the population under the totalitarian regime are mentioned.

Keywords: *totalitarian regime, beginning of the XX century, repressions, linguists.*

Сучасна мовознавча наука надає великого значення стану, перспективам та розвитку мови, що відбувалося раніше в часі, оскільки на початку ХХ ст. репресій, переслідувань зазнали, як борці за українське слово, так і їхні праці. Серед дослідників, які займалися цією проблематикою, виокремимо таких як: Г.Мацюк, Л.Масенко, О.Демська, І.Луговська, О.Чайковська, С.Сидоренко, О.Мізіна, О.Тарапон, К. Голоवेशкіна, О.Коновець, А.Калиніна та ін. У продовженні теми звертаємо увагу на актуальні монографії Л.Масенко, О.Демської, В. Кубайчук «Українська мова в ХХ сторіччі: історія лінгвоциду» (2005 р.) [11] та Л.Масенко «Мова радянського тоталітаризму» (2017 р.) [8]. Наприклад, у останній праці порушено проблему ошуканства у мові, а саме дискутовано на предмет рис новомови: дихотомічний поділ світу, ідеологеми, квазіточньювальні означення, евфемізми, лозунговість тощо. Претендують на обговорення й